

הרב אהרן כ"ץ – ר"מ במכון

בישול בתולדות חמה לשיטת הבבלי והירושלמי

א. משנת ביצה בצד המיחם לדעת הבבלי.

שנינו במשנה פרק ג' דשבת מ"ג. "אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל, ולא יפקיענה בסודרין, ור' יוסי מתיר. ולא יטמיננה בחול ובאבק דרכים בשביל שתצלה". מעשה שעשו אנשי טבריה והביאו סילון של צונן לתוך אמה של חמין. אמרו להם חכמים: אם בשבת כחמין שהוחמו בשבת ואסורין ברחיצה ובשתיה, אם ביום טוב כחמין שהוחמו ביום טוב ואסורין ברחיצה ומותרים בשתיה".

התלמוד דידן, בדף ל"ט עמוד א', מביא דעת רב נחמן דבחה לכולי עלמא לא פליגי דשרי, ובתולדות האור כולי עלמא לא פליגי דאסור, וכל מחלוקת התנאים נוגעת לתולדות חמה, האם גזרו תולדות חמה אטו תולדות האור, דרבנן גזרו תולדות חמה אטו תולדות האור ור' יוסי לא גזר. ועל כן הברייתא האומרת שמותר ליתן הצונן בחמה היא לכולי עלמא, ואילו מחלוקת ר' יוסי ורבנן במשנתנו נוגעת לדין "ולא יפקיענה בסודרין", והוא סודר שהוחם בחמה, כדי שתצלה מחומו של סודר (רש"י). לרבנן אסור, שהרי גזרו תולדות חמה אטו תולדות האור, ולר' יוסי מותר.

ובהמשך אותה משנה, לא חלק ר' יוסי באיסור הטמנה בחול ובאבק דרכים, דהוא משום הגזירה שמא יטמין ברמץ (רבה), או משום שמזיז עפר ממקומו (רב יוסף), ואלו מעשה שעשו אנשי טבריה מוסבר כחזור ומתיחס למחלוקת בין רבנן לר' יוסי בדין תולדות חמה, דחכמים בקשו להביא ראיה לשיטתם מהא דמעשה שעשו אנשי טבריה, דתולדות חמה נינהו, ואסרו להם החכמים (אם בשבת, כחמין שהוחמו בשבת וכו'), ואמר להם ר' יוסי שאין להביא ראיה ממעשה דאנשי טבריה לאיסור בישול בתולדות חמה, משום דשאני חמי טבריה דהוו תולדות האור, והטעם דחלפי אפיתחא דגיהנום.

ב. הקשיים שכבאור הבבלי במשנה.

הקשיים בדרך פירוש זה למשנה בולטים ביותר.

(א) צריכים אנו לדחוק שמה שכתוב במשנה ולא יפקיענה בסודרין, מדובר בסודרין

שהוחמו בחמה דיוקא, והרי חמה במשנתנו מאן דכר שמה, והרי אין רמז במשנה שהיא אכן מדברת בתולדות החמה בלבד.

(ב) מעשה שעשו אנשי טבריה אינו מתקשר עם הדברים האמורים לפניו, איסור הטמנה בחול ובאבק דרכים, ולא קשור לדין הטמנה, אלא במחלוקת הקידמת במשנה, דהיינו בשאלה האם גזרו תולדת חמה אטו תולדות האור או לא גזרו.

(ג) לפי פירוש התלמוד הבבלי בא ר' יוסי לחלוק רק על הקטע במשנה האומר "ולא יפקיענה בסודרין", ואלו על הרישא דרישא "אין נוחנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל" לא נחלק ר' יוסי, ואלו פשוטות דברי המשנה מורים שר' יוסי בא לחלוק עם חכמים בדין הרישא כולו.

(ד) קשה מאד לפרש דברי המשנה ברישא כעוסקים בשתי הלכות שאין ביניהם קשר: בישול בתולדות האור, שבו אין מחלוקת בין ר' יוסי ורבנן, ובישול בתולדות החמה שבו נחלקו ר' יוסי ורבנן.

ג. פירוש המשנה להירושלמי.

לירושלמי דרך ברורה ושונה בהחלט בפירוש דברי המשנה. "תמן תנינן תפוח שריסקו ונתנו לתוך העיסה וחימצה, הרי זו אסורה. תני ר' יוסי מתיר. ר' אמי ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא, מה פליגון במחמץ במימיו, אבל המחמץ בגופו ד"ה מותר. יוסי דעתיה כמה דו אמר תמן, אין חימוצו ברור, כן הוא אמר הכא אין תבשילו ברור. המשנה המוזכרת במסכת תרומות (פ"י משנה ב') עוסקת בתפוח של תרומה שריסקו ונתנו בתוך עיסה של חולין, ועל ידי כך חימץ התפוח את העיסה, ואז אסורה העיסה לישראל. ועל משנה זאת חלק ר' יוסי, ודבריו הובאו בתוספתא פ"ח תרומות ה"ט ר' יוסי אומר אין חימוצן חימוץ".

הירושלמי מסביר שמחלוקת ר' יוסי ורבנן נוגעת אך ורק למהמץ ע"י המים (המין הנסחט מן התפוח), אך אם מחמץ בתפוח עצמו לכו"ע אין זה חימוץ. ועוד מבאר הירושלמי, דר' יוסי המתיר במשנתנו הפקעת הביצה בסודר הולך בזה לשיטתו. כשם שסבור ר' יוסי לענין חימוץ, שכל שלא נעשה חימוץ גמור, (ואין מי פירות מסוגלים להחמץ כמו המים), אין אנו רואים את העיסה כמוחמצת על ידי הפרי, ואינה נידונת כתרומה, כך סבור הוא שאין לראות בישול של ביצה בסודר חם כבישול. לפירוש זה אין עניינה של המשנה לדון כלל בדין תולדות חמה, אלא כבישול שאינו ברור, דהיינו בישול שאינו גמור. לדעת חכמים גם בישול קל נידון כבישול, ולכן אסור לתת ביצה בצד המיחם (אף שהבישול הוא בישול קל). ולכן גם אסרו הפקעת הביצה בסודרין. ר' יוסי חולק בשתי ההלכות הללו, שכן סבור הוא, שכיון שמדובר בבישול קל, אין להתייחס אליו כבישול כלל. כל זה במבשל באור ובתולדותיו, אך המבשל בחמה ובתולדותיה — אין לאסור כלל.

אך עדיין נותר לנו לברר כיצד יפרש הירושלמי את המשך המשנה של מעשה שעשו אנשי טבריה.

הירושלמי אומר (בפרק ג' הלכה ג'): "תמן אמרין חמה מותרת תולדת חמה אסורה. רבנן דהכא אמרין בין חמה בין תולדות חמה מותרת. מתני' פליגא על רבנן דהכא, לא יטמיננה

בחול ובאבק דרכים בשביל שתצלה. שנייא שהוא עושה חריץ. אלו אמר בקמח יאות. מתני' פליגא על רבנן דתמן. דתני ר' שמעון בן גמליאל אומר מגלגלין ביצים על גבי גג של סיד רותח ואין מגלגלין ביצים על גבי עפר רותח. מה עבדין ליה רבנן דתמן. פתרינן ליה חלוקין על רשב"ג. על דעתין דרבנן דתמן מעשה שעשו אנשי טבריה, ועל דעתין דרבנן דהכא סלקת מתני' כמעשה שעשו אנשי טבריה, עד כאן לשון הירושלמי בדפוסים הנמצאים בידינו. וקשה מאד לכוון פירושו לגירסא זאת.

הפני משה נדחק ביותר לפרש, שלדעת חכמי בכל הסוברים דתולדת חמה אסורה, מתני' דלקמן שאמרו להם חכמים... ואסרו להם, הוא כרבנן דבבל, אבל לדעת חכמי ארץ ישראל הסוברים דאף תולדת חמה מותרת, א"כ סלקת מתני' שמעשה דאנשי טבריה הוא מחלוקת. דאנשי טבריה סברו כדעת ר' יוסי המתיר תולדות חמה, ואלו רבנן סברו כרבנן בדין תולדות חמה. וממילא כמחלוקת אנשי טבריה וחכמים מחלוקת רבנן ור' יוסי. מלבד הקושי הגדול בפשט הדברים, צריכים אנו להודות שחכמי ארץ ישראל סברו כדעת היחיד – ר' יוסי במשנה, וזה קשה ביותר להולמו.

ד. גירסת הרשב"א ופירוש דברי הירושלמי:

הרשב"א גרס בירושלמי "על דעתיהון דרבנן דתמן מעשה שעשו אנשי טבריה סלקא. על דעתיהון דרבנן דהכא לא סליקא מתני' כמעשה שעשו אנשי טבריה". והר"ש ליברמן ז"ל הציע גירסא דומה לגירסת הרשב"א בירושלמי בתיקון קל: "על דעתיהון דרבנן דהכא מעשה שעשו אנשי טבריה סלקת (מתניתא). על דעתיהון דרבנן דתמן לא סלקת מתני'". כמעשה שעשו אנשי טבריה".

פירוש דברי הירושלמי לגירסא זאת, דהירושלמי דיבר פה במחלוקת שהיתה בין חכמי בבל וחכמי ארץ ישראל בשאלה אם גזרו חכמים על תולדת חמה. לכאורה פוסקת המשנה בבירור דלכולי עלמא לא יטמיננה בחול ובאבק דרכים בשביל שתצלה, ומשמע שהיא אוסרת בישול בתולדת חמה. והיא קושיא עצומה על תלמודם של בני ארץ ישראל. ותיירן הירושלמי דמיירי הכא בדין "חריץ בשבת, אלו אמר בקמח יאות", רצה לומר אם היתה מדברת משנתנינו בקמח דוקא, ואי אפשר היה לפרשה בדין חריץ, היינו חייבים לפרשה בדין בישול בתולדות החמה. עכשיו שפירשנו המשנה בחול ובאבק דרכים, יש להסביר את טעם האיסור במשנה מטעם חריץ.

עוד מקשה הירושלמי על בני בבל שאסרו בישול בתולדת חמה. והרי רשב"ג סבור בכרייתא שמגלגלין ביצים על גבי גג של סיד רותח אע"פ שאין מגלגלין ביצים על גבי עפר רותח, והרי חילוק זה אי אפשר להסביר רק על סמך ההבדל בין בישול בתולדת חמה המותר, לבין בישול בתולדת האור שהוא אסור. והתירוץ של הירושלמי: "פתרינן ליה חלוקין על רשב"ג". כלומר, דאה"נ, רשב"ג אכן חילק בין תולדת חמה לתולדת האור, ואלו לרבנן דבבל לא יתקיים חילוק כזה, ובאמת אסור יהיה לגלגל ביצה על גבי גג של סיד רותח. בהמשך דבריו דן הירושלמי על הקשר שבין שני חלקי המשנה. לפירושם של חכמי בבל, שהחלק הראשון של המשנה עוסק בדין בישול בתולדות חמה, וסובר שלדעתם של רבנן יש איסור בבישול בתולדות חמה, יש לגרוס במשנה כמעשה שעשו אנשי טבריה, שבשלו בדבר

שהוא כתולדות חמה ואסרו להם חכמים. אך לדעת חכמי ארץ ישראל, שהחלק הראשון של המשנה עוסק בדין בישול שאינו ברור ומושלם, אלא בישול קל, "סלקת מתני" רצה לומר אין גורסים כמעשה אלא מעשה. מעשה שעשו אנשי טבריה אינו קשור כלל לחלק הראשון של המשנה, אלא הוא דין בפני עצמו, וכאן מתחיל ענין חדש. רבן פירש בעל הנועם ירושלמי, סלקת – פירוש שהוא סוף המשנה. מעשה שעשו אנשי טבריה הוא ענין בפני עצמו וכמו שאמרו בשבת, דמעשה שעשו אנשי טבריה, ואסרו לה רבנן, בטלה הטמנה בדבר המוסיף הבל אפילו מבעוד יום, ואין לו כל ענין לדין בישול בתולדות חמה. (פירוש בעל הנועם ירושלמי, וכן פירש הר"ש ליכרמן ז"ל בספרו "ירושלמי כפשוטו").

ה. פירוש נוסף לדברי הירושלמי.

פירוש נוסף אפשרי בדברי ירושלמי ומתאים יותר לנוסחת הרשב"א דוא, דעל דעתין דרבנן דהכא לא סלקת מתניתא כמעשה שעשו אנשי טבריה, כלומר, שאין הלכה כדעת משנתינו בדין תולדות חמה, אלא כדעת אנשי טבריה שהתירו תולדות החמה. וכן אמנם היתה דעת עולא בדרך ל"ט ע"ב שאמר הלכה כאנשי טבריה. אבל לדעת "רבנן דתמן", רצה לומר לדעת חכמי בבל, מעשה שעשו אנשי טבריה היה כדעת המתירים תולדות חמה, אך הלכה כדעת משנתנו האוסרת בישול בתולדות חמה. וכדעת רב נחמן דכבר תברנהו אנשי טבריה לסילוניהו. לשני הביאורים שהבאנו לעיל בדברי הירושלמי מתבאר בצורה ברורה מדוע דברי רשב"ג חלוקים על דברי רבנן דתמן האוסרים בישול בתולדות חמה.

ו. שיטת הרמב"ם וחיידושו של הרש"ל בדין תולדות חמה.

לאור הדברים האלה יתבאר גם מדוע השמיט הרמב"ם את דברי רשב"ג לדינא. הרמב"ם פוסק בפרק ט' מהלכות שבת הלכה ג': "המפקיע את הכיצה בכגד הם או בחול אי באבק דרכים שהם חמין מפני השמש, אע"פ שנצלית פטור, שתולדות החמה אינם כתולדות האש, אבל גזרו עליהם מפני תולדות האור. וכן המבשל בחמי טבריה וכיוצא בו פטור". הרמב"ם בא לפסוק כאן את הדין שבישול בחמה מותר, ובישול בתולדות חמה אסור, גזירה אטו תולדות האור. ומ"מ השמיט הרמב"ם את דינו של רשב"ג שאף על פי כן מותר לגלגל ביצה על גבי גג של סיד רותח.

והנה הרש"ל בתשובה (תשובות הרש"ל סימן ס"א) עוסק בהרחבה בדינו של הרשב"ג. הגמרא מקשה למ"ד הסובר שר' יוסי מודה לאיסור הטמנה בחול, והסביר רב יוסף דהטעם הוא מפני שמזיז עפר ממקומו. ונפקא מינא לעפר תיחוח ששם באמת מותר. ושאלה הגמרא על ר' יוסי מדברי רשב"ג, הסובר מגלגלין ביצה על גבי גג רותח. והקטו מדוע לא נאסור גם כגג רותח משום מזיז עפר ממקומו, ותירצה הגמרא שסתם גג לית ביה עפר. וכתב הרש"ל שאם נימא דכל זה אינו לדינא, שהרי לתנא קמא החולק על ר' יוסי בלא הכי הכל אסור, א"כ מה דנה הגמרא בכל זה. ועוד הקשה על הרי"ף שהביא את הנפקא מינא הזאת בחיבורו, והרי הלכה כדעת ת"ק. ומחדש הרש"ל, דכולהו אליבא דהלכתא קיימי, דא"ת"ק ס"ל דבכהאי גוונא (של גג רותח) תולדת חמה שרי, שהרי לא אסר ת"ק תולדת חמה אלא משום הגזירה

אטו תולדת האור, דהיינו סודרים, וכמו פירוש רש"י, דמי שיראה סודר חם לא ידע להבחין האם הוחם בתולדת החמה או באור, ויסבור שמותר גם להפקיע ביצה בסודר שהוחם באור, ועל כן בתולדת חמה דלא מיחלפי בתולדת האור, גם לתנא קמא במשנה מותר יהיה להפקיע. וזה יסוד דברי רשב"ג שהתיר להפקיע ולגלגל ביצה על גבי גג של סיד רותח, משום דהוי תולדת חמה דלא מיחלפי בתולדת האור.

ולפי זה חידש הרש"ל, שמה שכתב הרמב"ם "אבל גזרו עליהם מפני תולדת האור", מתייחס רק לבגד חם, אבל גבי חול או אבק דרכים דהוו תולדות חמה, דלא מיחלפי בתולדת האור, אין בו כל איסור. והוסיף הרש"ל: "אף שדוחק הוא קצת, מכל מקום עדיפא לו לפרש כך מלומר דלא דקדק בסוגיא".

הדברים הללו הם אכן דוחק גדול, שהרי בראשית דבריו התייחס הרמב"ם לשלשה דברים: בגד חם, חול, ואבק דרכים, שהם חמים מפני השמש. ועליהם אמר הרמב"ם שהמבשל בהם פטור אבל אסור, מטעם הגזירה "מפני תולדות האור", ואין נאמר שהדברים בגזירה מתייחסים אך ורק לבגד חם ולא לשני הדברים האחרים, והרי במפורש כתב הרמב"ם "אבל גזרו עליהם".

הרמב"ם למד דברי רשב"ג כהירושלמי.

אבל האמת תורה דרכה. הרמב"ם למד כדעת הירושלמי, דמתני' פליגא על רבנן דתמן, דתני ר' שמעון בן גמליאל אומר מגלגלין ביצה על גבי גג של סיד רותח. דכל יסודו של רשב"ג הוא משום דס"ל דכשם שמותר לבשל בחמה מותר לבשל בתולדת חמה, ולכן ס"ל לרשב"ג שמותר לבשל על גבי גג של סיד רותח. הרמב"ם דחה לדינא דברי הרשב"ג, משום שהוא סובר שגזרו על תולדת חמה משום תולדות האור, ובודאי גם בדברים שבהם לא מיחלפי תולדות החמה בתולדות האור, ולכן גזרו גם בבגד חם וגם בחול ובאבק דרכים שאין לגלגל בהם ביצה. וממילא זאת הסיבה שחייבה את הרמב"ם להשמיט את דברי הרשב"ג ולא לפוסקם לדינא.

הרש"ל הביא ראיה לדבריו מן הירושלמי, וז"ל הרש"ל: "ועוד יש לי ראיה מן הירושלמי, מתניתא פליגא על רבנן דהכא, דתנן לא יטמיננה בחול ובאבק דרכים, ומשני, שניא, שהוא עושה חריץ, פירוש ומשום חופר גומא". והקשה הרש"ל אמאי קפריך מסיפא, מן הדין של לא יטמיננה בחול, ולא הקשו מן הרישא של לא יפקיענה בסודרין, ומזה הסיק הרש"ל כי בודאי דרבנן דהתם ורבנן דהכא לא פליגי אלא בתולדת חמה, כגון גג רותח והדומה לו, דלא שייך למימר גבייהו מאן דחזי סבר שהוחמו באור, דרבנן דהתם סברי אפילו הכי אסור משום דגזרינן אטו תולדות האור, ורבנן דהכא לא סבירא ליה האי סברא, וקשרו כל תולדות חמה, ולא אסרו אלא הפקעת סודרין.

אכן, לפי מה שנתבאר לעיל, אין שום ספק שמחלוקת חכמי ארץ ישראל עם חכמי בבלי נגעה לכל עיקר הגזירה בתולדת חמה, דהיינו, האם גזרו תולדת חמה אטו תולדת האור. והיינו כל רמז בירושלמי שחכמי ארץ ישראל חילקו בין הסוגים השונים של תולדת חמה, בין דמיחלפי בתולדת האור ולבין דלא מיחלפי. ומה שהקשה הרש"ל למה לא הקשו מן הרישא דלא יפקיענה בסודרין, כבר העיר הר"ש ליברמן ז"ל, שהרי הירושלמי פירש את הרישא

כעוסקת בתולדת האור, וכפי שביארנו בהרחבה בתחילת המאמר, שהמחלוקת נגעה, לדעת הירושלמי, לדין בישול שאינו ברור, ואין לזה כל קשר למחלוקת בין רבנן דהכא ורבנן דתמן.

ברור לאור הדברים האלה, שלדעת הירושלמי ודאי שאין להוכיח שחילק בין הסוגים השונים של תולדת החמה. מי שאסר בישול בתולדת חמה אסר בסולן, ומי שהתיר, התיר בכולן.